

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОЧИНСТВА
В ГАЛИЧИНІ У СКЛАДІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ
(1772–1918 рр.)**

Висвітлюються проблеми судочинства в Галичині у період австрійського та австро-угорського панування, розкриваються окремі аспекти застосування кодексів австрійського права на галицьких теренах.

Ключові слова: апеляція, інквізиційний процес, судочинство, уно-процесуальне право, кримінальний кодекс, процесуальний процес.

Освещаются проблемы регулирования судопроизводства в Галичине в период австрийского и австро-венгерского господствования, раскрываются отдельные аспекты применения кодексов австрийского права на галицких землях.

Ключевые слова: апелляция, инквизиционный процесс, судопроизводство, уголовно-процессуальное право, уголовный кодекс, процессуальный процесс.

The problems of legal procedure in Halychyna in the period of the Austrian and Austrian-Hungarian rule are clarified, some aspects of applying the codes of Austrian law in Halychyna are revealed.

Key words: appeal, inquisitorial procedure, legal procedure, law of criminal procedure, criminal code, procedural process.

Постановка проблеми. Складний і суперечливий процес розбудови Української держави вимагає глибокого вивчення історико-правового досвіду попередників, аналізу роботи над кодифікацією цивільного, кримінального та інших галузей права Галичини в період її перебування в складі Австро-Угорщини. За сучасних умов зростає роль наукових досліджень історії правового регулювання здійснення судочинства в Україні, адже ефективне і справедливе судочинство відіграє важливу роль у забезпеченні та захисті прав і свобод людини і громадянина. Значний інтерес, зокрема, становить науковий аналіз досвіду формування та функціонування судочинства в Галичині, що тривалий час перебувала у складі Австро-Угорщини. Вивчення і врахування в доцільних межах цього досвіду полегшить вироблення принципово нових підходів до вирішення проблем, що виникають у процесі здійснення судової реформи в сучасній Україні.

Стан дослідження. Окремі аспекти окресленої проблеми висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема В.С. Кульчицького, М.В. Никифорака, М.І. Настюка, П.М. Рабіновича, С.С. Сливки, Б.Й. Тищика, Ю.С. Шемшученка та ін. Однак поза увагою залишаються особливості та специфіка правового регулювання здійснення судочинства в Галичині в період її перебування у складі Австро-Угорщини.

Виклад основних положень. Процесуальне право Австро-Угорщини, зокрема цивільне судочинство, розвивалося на засадах римського права, які впроваджувалися у практику імперським судом. Вони передбачали змагальність сторін, письмову форму процесу, гласність. Докази представлялися сторонами. До найважливіших із них належали покази свідків, присяга, письмові документи. Обидві сторони письмово викладали суть справи (позивач – претензії, відповідач – заперечення). Потім могли бути подані ще дві письмові заяви: відповідь позивача на заперечення відповідача та відповідь відповідача на заяву. Після цього відбувався судовий розгляд справи.

Відомим і достатньо розвинутим був інститут представництва інтересів сторін. Це – прокуратори, які від імені сторін виступали в суді, й адвокати, які були порадниками, готували правові документи, але виступати в суді не могли. Прокуратор міг бути одночасно адвокатом, проте адвокат прокураторських функцій не мав права виконувати.

Упродовж десяти днів рішення можна було оскаржити у вищому суді в порядку апеляції. На рішення найвищої інстанції допускалася так звана «ревізія», яка полягала в тому, що справа передавалася на експертизу у правничий факультет одного з університетів. Нове рішення суду виносилося (і мотивувалося) з посиланням на висновок експерта.

Кримінальний процес також спочатку ґрунтувався на приватній ініціативі. Зазначимо, що з другої половини XVIII ст. діяв інститут спеціальних урядовців, котрі повинні були виявляти злочинців і доносити про них судові. У порушенні справ допускалася приватна ініціатива, де обвинувачем виступала потерпіла сторона (наприклад, при викраденні дівчини або жінки, зґвалтуванні тощо). Якщо внаслідок скарги підозрювану особу ув'язнювали, а обвинувач у найближчий час не надавав доказів її вини, то ув'язнювали і його для гарантії сплати судових витрат і відшкодування потерпілому «за встид і шкоду» у випадку його невинності.

Судочинство згідно з чинним у той час кримінальним правом поділялося на дві стадії. На першій стадії відбувалася констатація скоєння злочину і збір доказів вини злочинця. Це робили урядовці за вказівкою судді. На цій стадії попередньо заслуховувалися свідки, а підозрюваний, зазвичай, не заслуховувався. Після цього за розпорядженням судді розпочиналася друга стадія судочинства. Підозрюваного ув'язнювали та допитували. Розпочинався судовий розгляд справи: представлення доказів, заслуховування свідків тощо. Докази поділялися на повні та неповні. Повними (цілком достатніми для визначення вини підсудного) вони вважалися тоді, коли свідчення подавали під присягою щонайменше два «гідних довіри» свідки, були в наявності зізнання підсудного, співучасників, а також документи, виявлені на місці скоєння злочину. Неповними вважалися непрямі докази: знайдені у підсудного знаряддя вбивства або гільзи від зброї, якою було вбито жертву, отрута, якою когось було отруєно, покази одного свідка тощо. Такий процес давав велику владу суддям, які на власний розсуд оцінювали докази, визначали вини й обирали міру покарання підсудному. Лише із зростанням абсолютної влади імператора почали видаватися «кримінальні інструкції», які врегульовували застосування кримінального процесу та систему доказів. Домінуючою стала так звана «негативна» теорія доказів, згідно з якою суддя не міг винести вироку, якщо вина підсудного не була доведена відповідною кількістю та якістю доказів.

Апеляція на вироки кримінальних судів, зазвичай, не допускалася. Однак, для привілейованих верств суспільства існували певні винятки, зокрема, за власний кошт вони могли віддати матеріали справи на експертизу до факультетів права університетів. Ця експертиза слугувала підставою для перегляду справи [1, с. 62].

У тісному зв'язку з цивільним правом на землях Галичини розвивалося і цивільно-процесуальне право Австрії. Воно регулювало форму державного нагляду за приватним правом, судового здійснення об'єктивного приватного права з метою захисту приватноправових інтересів [2, с. 1]. Цивільний процес вважався галуззю публічного права, тому що його правовою метою був об'єктивний правовий захист, а діяльність, спрямована на досягнення цієї мети, розглядалась як державний акт.

Певна єдність законів стосовно судового процесу існувала в Австро-Угорщині з кінця XVIII ст. До того часу правовий розвиток, хоча й ґрунтувався на єдиних засадах, усе ж в окремих землях був різний

(партикулярний), що негативно впливало на проведення судових процесів в Галичині. В Австрії існувала суперечність між сільським та міським правом. Спроби партикулярного розв'язання проблеми були випереджені рішенням монарха здійснити на всіх землях кодифікацію права і створити єдину форму перебігу процесу. Наслідком здійснення кодифікаційних робіт став загальний судовий порядок, затверджений Йосифом II 1 травня 1781 р. Основу австрійського цивільно-процесуального права становив закон. Так, § 437 Загального порядку судочинства зобов'язував суддю суворо (дослівно) дотримуватися тексту закону і забороняв відхилитися від нього, тобто «тлумачити суть закону» [3, с. 573]. Австрійське законодавство дотримувалося того, що створена законом чітка правова основа не повинна порушуватися через застосування звичаєвого права.

У 1790–1792 рр. було здійснено ревізію законодавства про судовий порядок. Перероблений процесуальний кодекс набув чинності 19 грудня 1796 р. у Західній Галичині, а в 1807 р. – у Східній Галичині та на Буковині. У 43 розділах Цивільно-процесуального кодексу містилося 617 статей, «які регулювали всі стадії цивільного процесу, починаючи від подачі позовної заяви і закінчуючи виконанням судового рішення. Процес характеризувався повільністю, тяганиною, значними судовими витратами і тому виявився фактично недоступним для населення. Навіть юристи того часу визнавали, що встановлення істини стало важкою і коштовною справою, а правосуддя - повільним і «непевним» [4, с. 148].

Складений 1825 р. новий проект Цивільно-процесуального кодексу не отримав схвалення. Дещо пізніше набули чинності його розділи про адвокатську ординацію (1849 р.), закон про компетенцію судів (1852 р.), закон про судочинство у безспірних справах (1854 р.).

Новий етап розвитку цивільно-процесуального законодавства започаткувала революція 1848 р. У Конституції 4 березня 1849 р. було закладено положення про те, що судовий розгляд повинен відбуватися усно і публічно. У зв'язку з цим з'явилися нові проекти цивільно-процесуального кодексу у 1858, 1862, 1867, 1876, 1893 р. [5, с. 10]. Лише останній з них, розроблений ученим-правознавцем Віденського університету Францом Кляйном і поданий палаті депутатів 20 березня 1893 р., був прийнятий 1 серпня 1895 р. як закон «Про судовий процес у цивільних справах» і набув чинності з 1 січня 1898 р. Перший розділ

кодексу містив загальні положення про цивільний процес, а другим – регламентував проходження справ у судах першої інстанції [6, с. 10].

Вперше австрійське цивільно-процесуальне право значною мірою закріпило й особливі види процесу, запроваджені після 1804 р., внаслідок прийняття спеціальних розпоряджень (поправок). Процес ґрунтувався на засадах усності, гласності, безпосередності та вільного подання доказів.

Декретом 23 серпня 1819 р. був регламентований процес у справах про сімейні суперечки. Декрет 24 жовтня 1845 р. увів в практику Положення про нормальний і скорочений процес. Нормальним вважався процес, де спірне правове відношення розглядалося у повному обсязі із застосуванням процесуальних формальностей. Усякий інший процес розцінювався як неповний, якщо розривався зміст або формальності, внаслідок чого загалом прискорювалося судочинство. Цісарська постанова про скорочений процес у справах стосовно порушення права власності була видана 27 жовтня 1849 р.

Закон від 25 січня 1850 р. визначив порядок судочинства у вексельних судових справах, а цісарська постанова від 16 липня 1858 р. – у судових справах про оренду.

У 1872–1874 рр. вийшли закони про процес у випадках регресу (вимоги відшкодування збитків) проти судових чиновників, про процес у дрібних справах, про попередній процес, про процес у застережувальних справах, пов'язаних з оплатою протермінованих платежів.

Як доповнення до цивільно-процесуального кодексу 27 травня 1867 р. був прийнятий новий ексекуційний порядок (прядок виконання судових рішень) [7, с. 219–220]. Він містив 402 статті, які детально врегульовували порядок виконання судових рішень з цивільних справ і вироків у кримінальних справах в частині стягнення грошових штрафів і судових витрат [8, с. 59].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. поділ кримінального процесу на дві стадії вже не застосовувався, але його пережитки збереглися і в наступних австрійських кодифікаціях, зокрема у кодексі 1803 р. [8, с. 235]. Домінуючу роль у порушенні справи, збиранні доказів, залученні експертів продовжували відігравати поліцейські та судові органи. Часто обвинувальний вирок підсудному (зазвичай, ув'язненому) виносили без його присутності, навіть без заслуховування справи. Кодекс 1803 р. передбачав застосування щодо підсудного покарань за відмову дати свідчення або визнати вину. Підсудний навіть не міг взяти захисника-адвоката,

оскільки захист його інтересів, за кодексом, покладался на суддів (§ 337) [13, с. 69].

Згідно із зазначеним кодексом обвинувальні вироки у справах про державну зраду, бунт і повстання, публічний гвалт, зловживання владою, фальшування грошей і документів, образу релігії повинні були перед їх оголошенням затверджуватися вищою судовою інстанцією. Це стосувалося і тих справ, де підсудний не визнав своєї вини, а також тих, де вирок перевищував п'ять років ув'язнення. Вищий суд мав право збільшити або зменшити покарання.

Кодекс 1803 р. передбачав створення у випадку надзвичайних обставин надзвичайних судів, де кримінальне судочинство велося спрощено, без дотримання звичних формальностей, а вирок виносився і виконувався впродовж 24 годин. Оскарженню вироки надзвичайних судів не підлягали [1, с. 62–63].

У тісному зв'язку з матеріальним кримінальним правом на галицьких теренах розвивалося і кримінально-процесуальне право Австрії. В австрійському правознавстві його часто називають «прикладним конституційним правом». Саме воно відображало політичні зміни, конкретну політичну ситуацію в країні. Ще 1815 р. радник вищої судової установи у Відні К. Пратобревера зазначав, що кримінальні справи є «переважно публічними (політичними) справами», а «кримінальне судочинство – це цілком окрема сфера публічного управління» [11, с. 13]. Поступово утверджувалися ідеї, виражені формулами «нема злочину, не вказаного в законі», і «нема покарання, не передбаченого законом» [12, с. 316].

На формування процесуального права Галичини у складі імперії Габсбургів мало певний вплив процесуальне право Речі Посполитої. До останнього поділу цієї держави її юристи активно працювали над створенням нового процесуального кодексу, досвід роботи над яким був врахований австрійською владою при встановленні порядку здійснення судочинства на території України. Зріс вплив попереднього таємного слідства. Усними та публічними стали лише кінцеві слухання справ, але їм відводилася другорядна роль. Стала очевидною потреба вжиття заходів для скорочення тривалості розслідування, зменшення великої кількості справ у судах. Тому повернення Австрії до парламентаризму ставило на порядок дня вироблення нового кримінально-процесуального кодексу. На початку 1861 р. міністр юстиції отримав доручення про розробку його проекту. За 12 років було підготовлено

десять проектів. 23 травня 1873 р. був затверджений новий кримінально-процесуальний кодекс, який з невеликими змінами діяв до жовтня 1918 р. У новому кодексі встановлювалися принципи гласності процесу, втілювалася ідея «вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів» [13, с. 48]. Кодекс реалізував принцип участі громадськості у здійсненні правосуддя у формі суду присяжних (суди присяжних знову були відновлені законом від 3 березня 1869 р.) [3, с. 560]. У 1912 р. набув чинності військовий кримінально-процесуальний кодекс.

Висновок. Від першого поділу Польщі (1772 р.) саме австрійські правові джерела стали основою судочинства у Галичині. Вони визначали засади провадження цивільного та кримінального процесу і його особливості. Процесуальне право Австро-Угорщини в галузі кримінального судочинства досягло високого рівня розвитку, оскільки пережило саму імперію і продовжувало діяти в інших державах.

1. Тищик Б.Й. Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.) / Б.Й. Тищик. – Львів, 2003. – 80 с.

2. Skedl A. Das osterreichische Zivilprozessrecht. Enster Band. – Leipzig, 1900. – 235 s.

3. Die Habsburger Monarchie 1848-1918. – Wien, 1975. – Bd. 2. –791 s.

4. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В.С. Кульчицький, І.Й. Бойко, О.І. Мікула, І.Ю. Настасяк. – Львів, 2002. – 82 с.

5. Дольницький А. Про новий процес цивільний / А. Дольницький. – Львів: Коштом і заходом товаристра «Просвіта», 1897. – 84 с.

6. Тур Н.А. Австрійський устав гражданского судопроизводства 1895 г. в сопоставлении с нашим уставом/ Н.А. Тур. – СПб., 1896. – 226 с.

7. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. / М.В. Никифорак – Чернівці: Руга, 2000. – 384 с.

8. Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. / В.С. Кульчицьки. – Львів, 1966. – 68 с.

9. Kutszeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / S. Kutszeba. – Lwow, 1917. – T. 4. – 293 s.

10. Ткач А.П. Кодификация, памятники и основные черты права Украины второй половины XVIII – первой половины XIX ст. – К., 1969. – 168 с.

11. Herausgegeben von D. K. Y. Probevera. Materialien for Gesetzkunde und Rechtspflege in den Osterreichischen Erbstaaten. – Wien, 1815. – 209 s.

12. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / В. Ванечек. – М.: Юрид. лит-ра, 1981. – 503 с.

13. Кульчицький В.С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772–1918) / В.С. Кульчицьки // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19. – 48 с.